

Samlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 90 1969

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ.

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 c, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1970

Recensioner av doktorsavhandlingar

Esbjörn Belfrage: *1600-talspsalm. Litteraturhistoriska studier*. Akad. avh. Gleerup. Lund 1968.

Psalmdiktningen har i Sverige traditionellt omhändertagits av den disciplin inom historisk teologi, som kallas hymnologien. Det hindrar inte att i strängare mening litteraturhistoriska aspekter blivit tillgodosedda. Men med allt erkännande åt den allmänlitterära beläsenheten och förtrogenheten med den litteraturhistoriska forskningen hos hymnologer som Liedgren och Arvaston måste man dock konstatera, att det kvarstår ett behov att få psalmen placerad vid sidan av andra litterära genrer i en rent litteraturhistorisk undersökning, som tillgodogjort sig den nyaste forskningens alla resultat. Behovet fyller för 1600-talspsalmens vidkommande Esbjörn Belfrage i sin avhandling »1600-talspsalm. Litteraturhistoriska studier».

Ämnet är väl valt. 1600-talet bildar en allmänt erkänd höjdpunkt i den svenska psalmdiktningen, och under detta århundrade är psalmen en av de viktigaste litterära genrer, vilket inte kan sägas om något senare sekel. 1695 års psalmbok, som samlar upp århundradets insatser, bildar en ovanligt tydlig periodgräns: det som skapas därefter har i väsentliga delar en ny karaktär.

Den uppgift Belfrage påtagit sig är att undersöka hur den svenska psalmen under 1600-talet förhåller sig till den allmänna litterära utvecklingen. I Sverige ställdes från och med Stiernhielm krav på en mer utvecklad konstmässighet i anslutning till renässansens strävan att skapa en nationell litteratur, som under imitation av antiken kunde uppta tävlan med denna. Vi får också tidigt en elaborering av stilen, som kommit att uppfattas som barock. Men 1600-talet igenom finner man också ett krav på måttfullhet i uttryck och former. En ny accent får detta vid seklets slut genom Petrus Lagerlöfs kritiska verksamhet.

Det är en fruktbar aspekt författaren anlagt. Kravet på måttfullhet i stilen visar sig nämligen ha särskild innebörd för psalmdiktningen. Man kan redan tidigt i den kristna estetiken spåra en konflikt mellan strävan efter konstmässighet och tanken att andlig diktning måste vara enkel och lättillgänglig. Konflikten var som förf. visar lika aktuell under 1600-talet som för kyrkofäderna. Vad psalmen beträffar

kom hänsynen till de olärda till. Om konstmässigheten drevs för långt riskerade man att de »enfaldiga» inte förstod meningen. Men den litterära tendensen under 1600-talet gick mot allt större konstmässighet.

Helt originell är denna aspekt inte. Utomlands har en liknande nyligen lagts på tysk litteratur av Manfred Windfuhr i hans avhandling *Die barocke Bildlichkeit und ihre Kritiker* (1966). Windfuhr följer i senare delen av sitt arbete den opposition, som från olika håll trädde fram mot den barocka utvecklingen av metaforiken, och ägnar där ett kapitel åt vad han kallar »Protestantische Stilreinigung». Belfrage känner väl till detta och ger hänvisningar, särskilt med not 22 s. 75. Men med tanke på frågans vikt hade en mer energisk diskussion med Windfuhr varit påkallad, särskilt som denne har kommit till delvis andra resultat, t. ex. beträffande Luther och hans inställning till retoriken och till den allegoriska tolkningsmetoden. En sådan diskussion hade haft stort metodiskt värde, eftersom Belfrage valt sin aspekt och nått sina väsentliga resultat redan innan Windfuhr gav ut sitt arbete.

En fråga i detta sammanhang gäller det som kritikerna sätter emot konstmässigheten. Som visas av de citat Belfrage anför var det i flera fall begreppet »andakt». Swedberg säger i sitt aldrig tryckta företal till 1694 års psalmbok om de nyare psalmer han inte tagit med, att »en stor dehl hafwa intet varit af then andacht som Gud fordrar» (anført s. 158), Spiegel kritiserar Brask för bristande andakt (not 83 samma sida), samma ord återkommer i kritiken av Lindschölds NU i Skuggans tid den tysta (s. 180, 181). Windfuhr har visat, att de kritiska eller återhållsamma tyska religiösa lyrikerna använder samma ord, t. ex. Gerhardt:

Doch ist der am besten dran
Der mit Andacht singen kan

En undersökning av vad begreppet »andakt» innebar och hur det användes i diskussionen om psalmernas konstmässighet hade alltså varit på sin plats. Det förefaller som om vi här hade ett centralt religiöst-estetiskt begrepp vid sidan av perspicuitas (därom längre fram) och de teologiska begreppen bibeltrohet och renlärighet.

Psalmen flödar rikt under 1600-talet, och det är svårt att i denna mäktiga produktion finna representativa linjer. Belfrage har valt att studera två genrer inom psalmen, som med hänsyn till ämnet ligger långt ifrån varandra, nämligen morgon- och aftonpsalmerna och passionspsalmerna. Därigenom har han uppnått en meningsfull avgränsning, samtidigt som distansen mellan de båda genererna kan tjäna till att göra resultatet säkrare. Inom detta material har han emellertid gjort ännu ett urval: ingående analyser ägnar han endast några få konstnärligt framstående psalmer. Vad morgon- och aftonpsalmerna beträffar kan valet sägas belysa en utveckling, särskilt som analyserna startar inte i de svenska texterna utan i deras tyska förlagor. Beträffande passionspsalmerna är greppet ett annat. Där analyseras bara två psalmer, båda av Spegel. Visserligen får vi också där tillbakablickar på tidigare tysk och svensk psalm, men mera sporadiskt. Om avhandlingens uppgift är att skärskåda en stilutveckling i svensk psalm, måste man beklaga skillnaden i metod. Den värdefulla kontrollmöjligheten, som det andra materialet försåg med, går nämligen till stor del förlorad.

Bortsett härifrån är det svårt att invända mot urvalsprincipen. Det är fåfängt att önska att även psalmer om jul och påsk, om döden och det eviga livet tagits med. De psalmer som undersökts förtjänar i hög grad den analys de bestått med. Och det författarens bedriver är inte mikrostilistik med de vådor den för med sig. För att nå större pålitlighet har han gjort en nålkortsexcerpering av ett material om cirka 800 psalmer. Han kan därför ofta ge nyanserade och säkra uppgifter om förekomsten av olika stilistiska figurer. Tyvärr har han varit alltför återhållsam i redovisningen av dessa resultat. Man skulle också gärna vilja veta vilka stilelement som förtecknats och mer exakta uppgifter om det undersökta materialet.

*

Avhandlingens centralgestalt är Haquin Spegel. Det motiveras (s. 10) med att Spegel kan betraktas som den mest betydande svenske psalmdiktaren före Wallin. Även en annan motivering skyntar (s. 189), nämligen att Spegels psalmer lämpar sig väl för en analys, som är inriktad på relationen mellan den konstmässiga stilen och den kyrkliga traditionens krav, då Spegel var både diktare och kyrklig ledare. Att en undersökning från dessa utgångspunkter har ett stort allmänt intresse, ett intresse utöver det som den får för belysandet av Spegels egna

värderingar, visar avhandlingen tillfullo. Man vill dock fråga, om det är helt rättvist mot Swedberg, som dock var den drivande kraften och som i flera fall var mer distinkt i sina ställningstaganden än Spegel.

Förutsättningen för ett studium av Spegels psalmer ligger i en säker datering. Materialet utgörs av nedteckningar, antingen av Spegel eller av hans många biträden, i handskriftsvolymen T 220 i Linköping. En del av dessa nedteckningar är att betrakta som första nedskrifter, andra som renskrifter. Spegel ger själv i sena brev några tidsuppgifter, men de är rätt obestämda och säger inget om tidsföljden mellan psalmerna. Här har Belfrage gjort en mycket skarpsinnig utredning, som ger så preciserade uppgifter man överhuvudtaget kan begära och som, vågar jag sia, kommer att stå sig. Uppslaget till dateringsprinciperna gav jag i min avhandling, när jag tog fasta på att Spegels stavning under de aktuella åren undergick markanta förändringar och att man med hjälp av dessa kunde datera först och främst det Spegel själv skrivit men också det hans skrivare utfört. Belfrage har utvecklat detta vidare och därvid tagit till hjälp även ett studium av bläckavtryck och omflytningar inom volymer. Han har kommit till ett annat resultat än jag och arbetar delvis under kritik mot mina tolkningar. Jag kan inte finna annat än att han har rätt. Något av den osäkerhet, som ännu kvarstår, kommer kanske att elimineras, när alla Spegels brev är samlade och undersökta.

Huvudparten av Spegels psalmer i T 220 visar sig vara skrivna under hans första Gotlandstid 1680-82. Med utgångspunkt i några senare uttalanden av Spegel söker författaren visa, att dessa psalmer var avsedda som ett led i den försvenskningens politik, som bedrevs på Gotland efter kriget på 70-talet. Författaren tar därvid fasta på vad melodihänvisningar och stilistiska likheter i psalmerna säger om deras relation till danska psalmer. Att de undersökta psalmerna haft danska förlagor visar författaren mycket skickligt och övertygande. Mer tvivelaktigt är det om de påvisade relationerna kan säga något om Spegels eventuella intention med psalmerna. Jag tvivlar inte alls på att försvenskningen av Gotland — liksom av de andra tidigare danska provinserna — låg Spegel varmt om hjärtat. Men man kan inte sluta sig till detta av melodihänvisningarna såsom författaren gjort. Och att Spegel så sent som 1684-85 skulle ha tänkt särskilt på en gotländsk publik (s. 50) förefaller mig osannolikt.

Man kan anföra — och enligt min mening borde författaren ha gjort detta — att även annat som Spegel skrev under de första åren på Gotland står i liknande förhållande till dansk

diktning som det författaren påvisar för psalmernas del. Josef Helander har framhållit att Spegel till sina psaltarparafraser »hämtat initiativ, särskilt i uppräning och melodier» från Arrebos Kong Davids psalter. Relationen är av samma slag som den författaren funnit beträffande psalmerna. Och till Guds Werk och Hwila är Arrebos Hexaameron den första och viktigaste förebilden. Skulle Spegel också här ha tänkt främst på Gotland och de erövrade provinserna?

Den andra huvudavdelningen ägnas våra förnämsta morgon- och aftonpsalmer. Samuel Columbus' Alt efter Gudz behag, Erik Lindschölds NU i Skuggans tijd den tysta och några av Spegels psalmer får inträngande analyser. Detta har blivit möjligt genom att författaren dessförinnan på samma sätt analyserar de tyska psalmer, som de svenska mer eller mindre imiterar. Men redan före Columbus har vi en betydande svensk morgonpsalm, Lluus aff Liius O Morgonstierna. Den är som Belfrage visar en av de första svenska psalmer som ger prov på den nya konstmässigheten i Opitz' efterföljd. Författaren till psalmen är okänd, men Belfrage lyckas göra det sannolikt, att han bör heta Johannes Christierni Melartopaeus och att psalmen bör vara skriven på 1600-talet. Det vore intet oväntat om en man som studerat i Åbo på 1650-talet vore den som införde den nya konstmässigheten i svensk psalm. Mina studier i tillfällespoesien under 1600-talet har nämligen gett vid handen, att det verkliga genombrottet för den nya konstmässigheten kommer först på 1650-talet och just i Åbo. Personverser, som tryckts i Stockholm och på andra orter vid denna tid verkar i allmänhet betydligt ålderdomligare.

Emellertid är det märkligt att stilutvecklingen är så sen i den andliga poesin. I den profana hade Opitz och hans lärjungar imiterats långt tidigare, Opitz redan i Stiernhielms Heroisch Fägne-Sång från 1643. Och vissa populära Opitzdikter, som Wohl dem der weit von hohen Dingen, var översatta tidigt. Hur skall förseningen jämfört härmed förklaras? Det är en fråga som man skulle velat få belyst. Författaren gör emellertid ingen genomförd jämförelse med utvecklingen av den profana poesien.

Analyserna är genomgående skarpsinniga och säkra och vittnar om stor beläsenhet och kombinationsförmåga. De vittnar också om en mer än vanlig förmåga att se de invändningar som kunde göras. Författaren har varit sin egen kritiker. Bara i ett par fall vågar jag hävda en annan mening.

Ett gäller tolkningen av andra strofen i Columbus' aftonpsalm. Den lyder:

Du höge Himle Mackt
Som neder Jordens trackt
Mäd dijne Himle-bloss
Förändrar underlig/
Sief oföränderlig/
Wijk aldrig du från oss.

Carl Fehrman har i *Diktaren och döden* framfört tanken, att Columbus med Himle-bloss skulle ha avsett kometerna, som ansågs röra sig i den sublunariska delen av världen och att han velat ställa mot varandra växlingen här och oföränderligheten hos Gud. Belfrage menar (s. 147) att »Himle-bloss» är sagt särskilt om stjärnorna och planeterna och han läser även »Mäd» på ett annat sätt. Det skall motsvara »genom»: Gud förändrar på ett underbart sätt den låga jorden genom stjärnorna, dvs. bl. a. genom stjärnornas dolda krafter. Ingenting hindrar oss att tro att Columbus kan ha delat denna mening, även om den var omstridd och hade blivit det alltmer på hans tid. Men det vore helt omotiverat att här tala om stjärnornas ockulta verkningar. Strofen är byggd över antitesen himmelskt-jordiskt — uttrycket »höge Himle Mackt», som författaren diskuterar, är kanske valt för att förstärka antitesen — och antitesen föränderlighet-oföränderlighet. De påtagliga förändringarna som vidlåde jorden var växlingar sådana som den mellan natt och dag, vinter och sommar etc. Första strofen talar om växlingen natt och dag. Det finns inte anledning att ränka att den andra talar om något annat. De »Himle-bloss» diktaren talar om torde vara sol och måne, vilkas verkan Gud fastställt vid skapelsen: »Warde Lius vthi himmelens fäste, och åthskilie dagh och natt».

Lindschölds NU i Skuggans tijd den tysta är en av den svenska religiösa poesiens allra märkligaste dikter, »en klart lysande Diamant vti guld», som Swedberg insiktsfullt kallade den. Man är Belfrage djupt tacksam för att han uppmärksammat denna psalm och gett den den tolkning den så länge behövt. Det är bara att beklaga, att han inte velat låta oss ta del av de viktiga uppgifter om diktens genesis, som erbjuds i Lindschölds egenhändiga nedteckning, som han funnit i en handskriftsvolym. Två strofer föreligger där i en ursprungligare version. Det kunde också ha anförts, särskilt som ett bevis på Swedbergs höga uppskattning, att denne tryckte av dikten i sin *Ungdoms-Regel och Alderdoms-Spegel*, när han fått se den utesluten ur psalmboken.

Tidigare har man menat, att Lindschöld skrivit psalmen i sin ungdom. Belfrage har genom studium av papperet i den nämnda handskriften kommit till en datering cirka 1683 eller senare, vid den tid då Lindschöld stod i den svenska

politikens centrum. Det förefaller också mig mest sannolikt, bl. a. av ett skäl som författaren inte anfört. Vi vet inte något om att Lindschöld i sin ungdom skulle ha skrivit andlig poesi. Däremot är hans verksamhet på detta område under slutet av 1670-talet och 1680-talet väl bekant. Man frågar sig också: finns det inga beröringspunkter med denna dikning, utöver vissa likheter med företalet till psaltarparafraferna, som författaren påvisat?

Lindschölds psalm förefaller i flera avseenden främmande för den svenska psalmtraditionen under 1600-talet. Belfrage söker sig därför även utanför den tysksvenska traditionen, då han söker placera psalmen litteraturhistoriskt. Lindschölds franska orientering har gjort det naturligt att tänka på Frankrike. Författaren pekar på flera stilistiska och innehållsliga överensstämmelser med ett par dikter av en tidigare okänd men vid de senaste decenniernas omvärderingar framdragen diktare, en kapuciner-munk med namnet Martial de Brives. Likheterna är slående, och även om ett samband inte kan bevisas — vilket författaren inte heller hävdar — är parallellerna värda uppmärksamhet. Jag vill bara invända, att metaforkejdor finner man även på andra håll i barocklyriken och att de i och för sig inte säger så mycket.

I detta sammanhang drages även en annan fransk religiös lyriker in, Jean-Joseph Surin. Meterklassen i såväl Columbus' som Lindschölds aftonpsalm är ovanlig men har motsvarigheter i dikter bland Surins *Cantiques spirituels*. Författaren vågar dock inte dra några slutsatser av dessa förhållanden. Om Columbus säger han (s. 156) att det är tveksamt i vilken utsträckning han kommit i kontakt med fransk litteratur då han skrev *Aftton-Sång*. Ett något underligt påstående om en diktare som t. o. m. diktat på franska, i den trespråkiga bröllopsdikten till Keder 1671. Men det är möjligheten att Lindschöld känt till Surin som bör intressera mest.

Jean-Joseph Surin var en av de mest kända jesuitiska mystikerna under 1600-talet. Han spelade en viktig roll i händelserna i Loudun — ämnet för Eyvind Johnsons *Drömmar om rosor och eld* — och trodde sig vara djävulsbesatt. Han hade också politiska kontakter, med frondledarna. *Ménage*, den ende franske författare som vi vet att Lindschöld lärde känna i Paris, var inblandad i Loudunaffären såtillvida, som han öppet tog parti för Urbain Grandier och framställde honom som oskyldig. Surin dog 1665. Det var året innan Lindschöld kom till Paris. *Cantiques spirituels* kom inte ut första gången 1669, som avhandlingen frestar en att tro. En upplaga från 1660 är

känd, och Bibliothèque nationale äger en från 1664. I denna ingår även dikter av Martial de Brives. De båda, som har likheter med Lindschölds psalm, är dock, som jag haft tillfälle att konstatera, inte med här.

Det finns onekligen något i NU i Skuggans tid den tysta som tyder på släktskap med fransk andlig poesi. Men det tyska torde vara viktigare än vad Belfrage velat se. Något av det mest frappanta i dikten är kombinationen av erotiserande element och herde-lammotivet. Båda motiven är bibliska. För det senare hänvisar författaren (s. 169 ff.) till Ps. 23. Men även den ovanliga kombinationen finns redan i Bibeln, nämligen i Höga visan. De erotiserande uttrycken »Wännen min» (för Kristus-Lammet) och »söka» hör till Höga visans språk. Som bekant tolkades Höga visan allegoriskt som själens/brudens dialog med Kristus/brudgummen. Brudgummen framställs på några ställen i Höga visan som en herde: »Säg mig tu then mijn siäl elsker hwar tu beeter» (I: 7) och »Min wen är min / och iag är hans / then ther beeter jbland roser» (II: 16). Hos Lindschöld händer som författaren säger det märkliga att lammet får en hjord. Det är riktigt att peka på att Kristus i Nya testamentet både kallas sig Den gode herden och kallas Guds lamm. Barockpredikanterna uppmärksammade paradoxen och broderade gärna över detta tema. Så gjorde t. ex. Spegel i en predikan på juldagen. Men störst relevans har det bruk av lammotivet som görs av kommentatorerna till Höga visan. Utgående från läsningen av Höga visan som en dikt om själens bröllop med Kristus drar de in Uppenbarelsebokens ord om Lammets bröllop. Så gör Spegel i sin *Himmelsk brudkammare* (1686). Han säger: »När Lambsens Bröllop kommer/ tå skal then andeliga Bruden införas i thes kammare». Detta är ett centralt ord i boken, vilket framgår av den anknytning det har till titeln: *Himmelsk brudkammare*. Det är med all säkerhet denna utläggning av Höga visan, som gett Lindschöld impulsen till att föra in Lammet i en själens lovsång till Kristus med inslag av erotiserande språk. Vilken väg han gått är svårt att säga, men det ligger nära till hands att anföra Spegels utläggning, eftersom vi vet hur nära Lindschöld och Spegel stod varandra.

Andra vågar förtjänar att prövas. Vi har en poetisk utläggning av Höga visan i Opitz' långa dikt *Salomons hobes Lied* [- -] *in Reime gebracht*. Första sången har exakt samma meterschema som Lindschölds psalm, om man från denna tar bort de båda sista verserna. Åttonde strofen, den som motsvarar Höga visans »Säg mig tu then mijn siäl elsker hwar tu beeter», lyder:

Sag' / O Sonne meiner Seele/
 Sage doch / wo weidest du?
 Welchem Thale / welcher Höle
 Gönnt du deine Mittagsrhue?
 Wo doch pflegst du jetzt zu schlaffen/
 Mein gantz Jch / mit deinen Schaffen.

Det är i Opitz' dikt visserligen inte natt utan middag, men tankarna leds mot natten genom omnämmandet av sömnen. Opitz talar om *Mittagsrhue*, Lindschöld kallar sin dikt En andäcktig Siäls *Nattero*. Opitz låter själen/bruden kalla Kristus/brudgummen »Sonne meiner Seele», Lindschöld (strof 6) »min Sool». I båda dikterna betar herden sin hjord. Det är svårt att tänka annat än att denna strof hos Opitz gett Lindschöld ett viktigt incitament till psalmen.

En vida större roll än hos Opitz spelar herdelammotivet i Angelus Silesius' *Heilige Seelenlust*. Ett stort antal dikter i samlingen parafraserar eller behandlar på friare sätt temata ur Höga visan. Kristus är emellertid i allmänhet inte herden utan lammet:

Du für mich verwundtes Lamm
 Bist allein mein Bräutigam

Men i en dikt med titeln Sie [die Seele] fragt bei Kreaturen nach ihrem Allerliebsten är brudgummen både herde och lamm, liksom i Lindschölds dikt:

Wo ist der schönste, den ich liebe?
 Wo ist mein Seelenbräutigam?
 Wo ist mein Hirt und auch mein Lamm,
 Um den ich mich so sehr betrübe?

Tydligare verbala likheter står väl inte att finna, men släktskapen är omiskännlig. När Lindschöld kallar sin dikt »En andäcktig Siäls *Nattero*» talar han samma språk som Silesius gör när han ger sin samling titeln »Heilige Seelenlust». *Heilige Seelenlust* kom ut 1657 och i ny upplaga 1668.

Det går inte att bevisa en influens från Angelus Silesius, men den tyske mystikern måste föras in, när man vill bestämma den andliga miljö Lindschölds psalm tillhör. Man kan fråga: är det rimligt att sammanföra Lindschöld med Angelus Silesius? Genom David Lindqvists *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet* vet vi, att man även i Sverige under 1680-talet kunde gå ganska långt i platoniserande mystik. Tysken Qwirsfelds *Himmelske Örtogårdz sällskap*, som kom i svensk översättning av prästen och dikteren Andreas Amnelius, kännetecknas av ett överhettat erotiskt språk men också av en konstnärlig stil, som gör den till något av det mest egenartade i den svenska 1600-talsprosan. I slutet har Amnelius bifogat några psalmer som i uttrycken

kommer mycket nära Angelus Silesius. I en av dessa, om vilken det anges: »Siälen vndfår sin JESum med föliande Örte-Gårdz-wiso», lyder en strof:

Tusend gånger war wälkommen
 JESu Brudgum / i min famn/
 Sol och Crona för the fromme/
 Obesmittadt himla Lamb.

Lindschölds psalm uppvisar flera frappanta likheter med denna strof. I båda kallas Jesus »lamb»: Lindschöld har epitetet »rena lamb», Amnelius »obesmittadt himla lamb». Båda rimmar famn-lamm och båda kallar även Kristus »sol». Man behöver likväl inte räkna med direkt samband. Att NU i Skuggans tid den tysta hör till samma »litterära miljö» är dock uppenbart. Men det blir också tydligt, om man fortsätter jämförelsen mellan Lindschölds psalm och den poesi, som Angelus Silesius och Amnelius representerar, att Lindschöld är starkt återhållsam i uttrycken för Kristusförhållandet. Det finns hos honom inget av det söta, kvalmiga som kännetecknar dessa båda.

Sist bland morgon- och aftonpsalmerna analyserar författaren några psalmer av Spegel. Han diskuterar bl. a. Spegels åsikter i metriskta frågor, som denne utvecklar i ett brev till Swedberg 1691 och ett till Kolmodin och Swedberg året därpå. Om detta senare menar han (s. 193 not 17), att det är osäkert om Spegel fått del av Petrus Lagerlöfs anmärkningar till Thet öppna paradiset, när han skrev brevet. Nu är anmärkningarna daterade till 11.2.1692 och brevet har kunnat dateras till mellan juni och oktober samma år. Det är alltså högst sannolikt, att Spegel fått anmärkningarna, då brevet skrevs. Frågan är inte utan intresse, eftersom den utgör en del av det större frågekomplexet: arten och graden av Lagerlöfs inflytande.

*

Den sista huvuddelen i avhandlingen ägnas Spegels båda stora passionspsalmer *Min siäl tu måste nu glömma och Jesu lär mig rät betänka*. Här blir författaren i tillfälle att lägga fram sitt kanske mest intressanta forskningsresultat. De båda psalmerna har mycket gemensamt. Spegel rubricerar dem båda »*Betrachtelse*», och författaren kan med stor evidens visa, att de hör hemma i den betydelsefulla kristna litterära genre, som har kommit att kallas meditationslitteraturen (L. L. Martz: *The Poetry of Meditation* 1954). Men beträffande den ena psalmen *Min siäl tu måste nu glömma*, har författaren även lyckats visa, att den fått avgörande impulser från den engelska »metafysiska» diktingen, från George Herbert och Abraham

Cowley. Upptäckten gjordes redan för 10 år sedan och presenterades i författarens kandidatuppsats om Spegels passionspsalmer. Sedan dess har författaren i Kalmars läroverksbibliotek funnit Spegels eget exemplar av Herberts *The Temple* med Spegels egenhändiga förstrykningar för bl. a. flera av de ställen, som författaren visat att han imiterat i psalmen. Här uppkommer, som författaren själv framhåller, en fråga av visst metodiskt intresse. I några fall var nämligen likheterna tydliga, men i andra var de sådana, att man inte kunde säga något bestämt om arten av relationen. Spegels förstrykningar bekräftade emellertid åtminstone hans uppmärksamhet inför raderna i fråga.

Befrage menar (s. 240), att Spegel troligen köpte *The Temple* under sitt Englandsbesök i mitten av 1660-talet. Han anger inget uttryckligt skäl men antyder ett, då han säger, att 1660 års upplaga då var den sista som utkommit. Men boken har ägts av en engelsman tidigare. Nu har vi, som författaren själv anför, förvärvsdatum i vissa andra engelska böcker Spegel ägt. Men både de, som författaren anför, och andra, som jag sett, tillhör 1670-talet eller senare. Författarens hypotes innebär, att man måste räkna med att Spegel ägt Herberts dikter i närmare 20 år, innan han genom dem fick de avgörande impulser, som skapade psalmen *Min själ tu måste nu glömma*. Det är mindre sannolikt.

Under sina år på Gotland visiterade Spegel alla församlingarna där och hade då tillfälle att se de rika framställningarna av passionshistorien i de gotländska kyrkorna: triumfkrucifixen, glasmålningarna, Passionsmästarens muralmålningar. Befrage anför detta och vill sätta passionspsalmernas konkretion med deras många uttryck för skådandet: *se, beskåda*, i samband med upplevelserna av denna konst. Det är onekligen lockande att tänka sig ett samband mellan Spegels psalmer och den medeltida gotländska konsten. Men för att man skulle våga anta ett sådant hade det behövts åtminstone ett bevis på att Spegel värderade denna konst. Och konkretionen i psalmerna förklaras fullt tillräckligt genom hänvisningen till meditationen med dess krav på evidens.

Sin definition av termen meditation hämtar Befrage från den danske religionspsykologen Villiam Grønbeck. Det kan visserligen sägas vara en definition som väl stämmer överens med den innebörd Spegel och 1600-talet lade i termen »Betrachtelse» (liksom i det ibland synonymt härmed använda »andacht»). Men hade det inte varit riktigare att utgå från 1600-talet, att söka definitionen där? D. F. Bub har gjort så i sin avhandling om passionsmotivet i den tyska psalmen under reformation och tidig ba-

rock. Han säger: »nicht etwa als etwas Ruhiges und Objektives; im Gegenteil war es [---] eine innere Erregung, ein ständiger Wechsel intensivst erlebter Empfindungen, Gefühle, Bilder und Gedanken». Bub har också uppmärksammat att åtskilliga dikter över passionen har Betrachtung i titeln, liksom Spegels båda psalmer kallas »Betrachtelse».

En känd handbok i meditationens teknik var Joseph Halls *The Art of Divine Meditation*. Den ingår i den upplaga, från 1634, av Halls *Works*, som Spegel ägde. Jag tror inte att Spegel behövt gå till Hall för att lära något om meditationen, men då vi vet att han översatte andra verk i samma volym och imiterade hans predikningar, kunde det kanske ha lönat mödan att göra en mera ingående undersökning av förhållandet mellan Halls teorier över meditationen och Spegels tillämpningar i psalmerna. När Spegel talar om »andacht heemliga sätt» kan det vara en återklang av Halls titel: »The Art of Divine Meditation». Hall framhäver också, att meditationen var en svår konst, som inte öppnade sig för vem som helst.

Av särskilt intresse är analysen av yttrandena över psalmerna vid de granskningar, som föregick 1695 års psalmbok. Befrage gör, finner jag, utmärkta avvägningar mellan det dogmatiska, biblicistiska, estetiska och pedagogiska i de argument, som framfördes från skilda håll. I denna belysning framstår inte längre den Swedbergska psalmbokens öde som »kanske den största litterära skandal, som inträffat i vårt land» (Liedgren).

Kanske har författaren varit alltför benägen att bortse från de rent personliga förhållandena. Både Swedberg och Spegel ville själva se personliga motiv bakom mycket av kritiken. Den bild som författaren tecknar av Spegel kan jag inte helt acceptera. Man får uppfattningen, att Spegel utan vidare fann sig i kritiken, att utslutningen av hans psalmer skedde med hans goda minne (se särskilt s. 181 f., s. 294-296). Andra källor talar emellertid ett annat språk. Vi har ett brev från Spegel till kanslirådet Piper, som måste vara skrivet i april-maj 1695 efter det att Jernfeldt, Carlsson och Lang lämnat fram sina observationer men före rådssammanträdet den 27 maj. Spegel säger nämligen i brevet, att han skickat med en förklaring, som han hoppas Piper skall delge kungen, och vid sammanträdet uppläste också Piper en sådan förklaring. Se om detta Helander: Haquin Spegel s. 131 ff., där även brevet återges! Det är ett bittert brev. Spegel säger sig ha orsak att beklaga sig över att »någre sökt sig tilfalle til at traducera mig, för några ord skul, som the mena wara anstötelige uti en af mine enfaldige Psalmer». Liksom Swedberg gjorde framhåller

han det lömska i kritikernas anfall: de hade i nio år — psalmerna trycktes 1686 — haft möjlighet att på kristligt sätt varna honom, men nu har de istället gått bakom ryggen på honom till kungen. Han utpekar särskilt Carl Carlsson: »Jag wiste wäl at när C. C. skulle begynna något, tå skulle intet iag blifwa förgäten». Med tanke på detta brev undrar man om inte orsaken till att Spegel inte deltog i biskopskonferensen i maj var att han inte *ville* vara med. Spegels »eftergivenhet» torde till en del åtminstone vara en eftergivenhet för *fridens* skull, för att förhindra ett upprepande av vad som skedde med katekesen 1686.

Vid tiden för arbetet med psalmboken och diskussionen kring denna hade klassicistiska tankegångar börjat vinna utbredning i Sverige genom Petrus Lagerlöf. Belfrage diskuterar på slutsidorna det krav på tydlighet, perspicuitas, som ofta framfördes, och undersöker dess samband med den begynnande klassicismen. Med rätta anför han, att perspicuitas var känt sedan länge som ett element i retoriken. De uppgifter vi har om Lagerlöfs medverkan ifråga om psalmboken är osäkra. Vi vet heller inte något om i vad mån franskklassicismen inverkat i Lagerlöfs estetik. Författaren söker därför undvika termen klassicism och vill i stället ansluta perspicuitaskravet till den retoriska traditionen. Jag tror att detta är riktigt med den kunskap som står oss till buds nu. Här aktualiseras emellertid åter behovet av att Lagerlöfs estetiska uttalanden samlas, får en källkritisk granskning och sätts in i sitt idéhistoriska sammanhang. Det är en av 1600-talsforskningens angelägna uppgifter.

*

Avhandlingen är en förnämlig forskningsprestation. Materialet är visserligen känt förut men med de aspekter som författaren anlägger blir boken ändå ett pionjärarbete. Författaren är mycket väl förtrogen inte bara med sitt material utan även med såväl psalmhistorisk som allmänt litteraturhistorisk forskning om den behandlade epoken, inte minst den allra nyaste. Hans bibliografiska kunnande får man vackra prov på i avhandlingen, liksom hans skarp sinne, då det gäller att lösa intrikata attributions- och dateringsproblem. Man kan måhända tycka, att författaren ibland varit väl återhållsam vad gäller komparativa aspekter — utöver vad jag redan anført kan sägas, att upptäckten av Spegels kontakt med metafysikerna i England får större intresse då man vet hur okänd engelsk litteratur i övrigt är i Sverige vid denna tid — och avhandlingen ter sig något »smal». Men: i gengäld präglas den av stor säkerhet, en säkerhet som yttrar sig överallt, från de stora

analyserna till citat och korrekturläsning. Jag är viss om att avhandlingen kommer att framstå som ett föredöme för kommande forskare och bidra till att ge många en ny syn på viktiga verk i vår 1600-talslitteratur.

Bernt Olsson

Holmbäck, Bure: *Det lekfulla allvaret. Studier över erotiska och polemiska motiv i Hjalmar Söderbergs roman Den allvarsamma leken mot bakgrund av hans tidigare författarskap.* (Akad. avh. Uppsala) Bonniers. Stockholm 1969.

Att Hjalmar Söderbergs liv och författarskap länge varit i behov av vetenskaplig utforskning, kan det inte råda någon tvekan om. Visserligen är Söderbergs produktion inte särskilt omfattningrik, men med tanke på den stora betydelse han haft som språkrör för en hel generations livskänsla och som uppodlare av svensk litterär prosa är det anmärkningsvärt att ännu jämt 100 år efter hans födelse och nära trettio år efter hans död så få studier ägnats honom. Det är först med Sten Reins doktorsavhandling från 1962, en monografi över dramat Gertrud, som ett mera vetenskapligt utforskande av ämnet börjat, och det finns följaktligen utrymme för en rad viktiga insatser vid sidan av hans. Man hälsar därför ännu en söderbergavhandling med glädje, samtidigt som man inte kan låta bli att förundra sig över att den behandlar ett ämne som ligger så nära Reins, när det obearbetade fältet är så vitt. Ämnet för Holmbäck's avhandling, romanen *Den allvarsamma leken*, är i stort sett sprungen ur samma personliga erfarenheter som ligger bakom dramat Gertrud. Det biografiska materialet blir därför långa stycken detsamma som redovisats av Rein, kronologin är densamma och det metodiska tillvägagångssättet är också ungefärligen detsamma. Men strålkastarljuset riktas här mot romanen och resultatet har blivit en omsorgsfull analys som ger delvis nya perspektiv på författaren Hjalmar Söderberg.

Avhandlingen innehåller åtta kapitel av högst varierande längd och sammansättning. I det första, »Tillkomsthistorien», redogör författaren för Söderbergs litterära verksamhet efter avslutandet av dramat Gertrud 1906 fram till färdigställandet av romanen *Den allvarsamma leken* 1912. Idén till romanen visar sig gå tillbaka till 1908, men den resulterade först bara i en novellartad skiss, som publicerades i *Idun* 1910. Söderberg ägnade i stället sina krafter åt inlägg i dagens frågor, bl. a. den beryktade djävulsstriden, åt en aldrig fullbordad berättelse, Ringen med de vises sten, och tänkeboken